

Pest megye őskori és középkori várai

Zárójelentés (T 048318)

Előkészítő munkák

Pest megyében a szisztematikus várkutató kutatás a Börzsöny-hegységben kezdődött el. A munkát Nováki Gyula és Sándorfi György indította el, magam később, egyetemistaként kapcsolódtam be a terepbejárásokba, felmérésekbe. A több évig tartó kutatómunka eredménye 1979-ben „A Börzsöny hegység őskori és középkori várai” címmel jelent meg a *Fontes Archaeologici Hungariae* c. sorozat egyik köteteként. Ez a kutatás országos szinten is jelentős volt: elsőként dolgozta fel egy földrajzi egység őskori és középkori várait; az Árpád-kori várak rendeltetésének meghatározásával kapcsolatban Sándorfi György vitaindító értékelést adott.

Az 1970-80-as években, a topográfiai munkák, illetve a doktori disszertációm számára összegyűjtöttem az addig ismertté vált szakirodalmi és adattári anyagot, a levéltárakban a kéziratos térképeket, valamint a Hadtörténelmi Intézet Térképtárában a régi katonai légi felvételeket.

Az 1970-es évek második felétől, a régészeti topográfiai munkákkal párhuzamosan, azokhoz kapcsolódva 16 Pest megyei várban végeztem szondázó ásatást (Felsőgöd – Várdomb, Galgahévíz – Szentandráspart, Galgamácsa – Ecskend, Ipolydamásd – Vár, Ipolydamásd – Zuvár, Kemence – Tamásvár, Kerepes – Kálvária, Márianosztra – Bibervár, Mende – Lányvár, Perőcsény – Jancsihegy, Szokolya – Királyrét – Várhegy, Szada – Várdomb, Sződ – Várdomb, Tinnye – Kisvár, Váchartyán – Várhegy, Valkó – Csákópart). Ezek eredményeként képet alkothatunk egy-egy ilyen erődítmény belső szerkezetéről, beépítettségéről és pontosíthatjuk a korát is.

A feltárások eredményeit részben önálló cikkekben, részben a Pest megyei régészeti topográfia 1-2. kötetében (MRT 13/1-2. köt.) közöltem.

Doktori disszertáciomban a Gödöllői-dombvidék várait dolgoztam fel.¹ A 21 őskori és 11 középkori vár közül akkor 14-ről tudtam szintvonalas felmérést közölni. Azóta - a topográfiai munkáknak köszönhetően – további 8 vár felmérése készült el. A fent leírt kutatások eredményeként a megyének mintegy 60-70 százalékaról ismertünk várakat. A Csepel-szigeten sem topográfiai munka, sem célzott várkutatás nem folyt; a megye alföldi részeiről szórványos, várakkal kapcsolatos említések fordultak elő.

A Pest megyei várkutatás folytatása, teljessé tétele

Doktori disszertációm elkészülte, illetve a Pest megyei régészeti topográfiai munkák óta nem folyt rendszeres várkutatás a megyében. 2005-től az OTKA (T 048318. sz. pályázata, a 2009. évi hosszabbítással együtt) anyagi támogatásával végeztem a Pest megyei várak felderítését, felmérését, dokumentálását. Ezzel párhuzamosan a korábban már ismert, felmért várakat is újra megnéztem, jelenlegi állapotukat rögzítettem.

Tolna megyei (szintén az OTKA által támogatott) munkám során bebizonyosodott, hogy a légi felderítés, légi fotózás ma már nélkülözhetetlen a várkutatásban – és az egyéb települések kutatásában is. A légi fotózásnak több előnye is van:

- többszáz méteres magasságból olyan várak, árkok, sáncok is észlelhetők, amelyeket már teljesen szétszántottak, ezért terepbejárás során – általában - már nem fedezhetők fel;

- hóban, sűrűerdőben végzett légi felderítések során sűrű erdőben, bozótban levő várak is felfedezhetők;

¹ Miklós Zsuzsa: A Gödöllői dombvidék várai. Aszód 1982, 105 old., 55 kép

- a különböző időjárási és megfigyelési körülmények között végzett légi kutatásoknak köszönhetően esetenként az erődítések újabb részletei is előbukkanhatnak;

A légi fotózott váraknál a légi fotók több esetben kiegészítik a geodéziai felmérést: gyakori, hogy a felszínen a várnak csak egy-egy részlete figyelhető meg és mérhető, a légi fotókon viszont látható az egész erődítés.

A légi fotók természetesen – általában – nem alkalmasak a látott objektumok korának megállapítására. Ezért a felülről látott várakat be kell járni, és a felszíni tapasztalatok alapján lehet meghatározni a korukat, jellegüket stb.

Pest megye várainak teljes feldolgozása során tehát – a korábbi eredmények felhasználása mellett és a fent leírtakon felül – az alábbi munkákat végeztem el:

Légi felderítés és fotózás

A terveknek megfelelően évente átlagosan 2-3 alkalommal, a megye egész területén végeztem légi felderítéseket, légi fotózásokat, különböző időjárási és megfigyelési körülmények között. Ezeknek eredményeként 6 db új, eddig ismeretlen erődítést figyeltem meg és dokumentáltam. Ezeknek a váraknak nagy része már teljesen szétszántott, ezért felszíni kutatás, terepbejárás során már nem észlelhetőek. A légi felvételek lokalizálása során lehet pontosítani a helyüket és összegyűjteni a felszíni leleteket. Légi fotózás nélkül valamennyi ismeretlen maradna a kutatás előtt. Nagy részük már oly mértékben elpusztult, hogy a hagyományos értelemben vett geodéziai felmérés sem mutathatja ki az egykori árkokat, sáncokat, mivel azok teljesen belesimulnak környezetükbe. Ezért pontos dokumentálásuk, térképre vitelük, alaprajzuk, szerkezetük értékelése többnyire csak légi fotó interpretáló program segítségével valósítható meg.

Az egyes lelőhelyek pontos térképre vitelét, bejárását nagymértékben megkönnyítette a pályázat beruházási pénzéből vásárolt Nikon D2x típusú digitális fényképezőgép, amelyet össze lehet kapcsolni GPS-sel, amely minden kép koordinátáit rögzíti.. Néhány esetben a műholdfotók is segítettek egye-egy

vár megismerésében, megtalálásában. Ezzel a fényképezőgéppel jó minőségű felvételek készíthetők, amelyek publikációra is alkalmasak.

A légi fotózások, illetve a terepbejárások során egyúttal az erődítés állapotát is rögzítettem. Sajnos a korábbi, több évtizede készült felvételekhez képest az állapotuk sokat romlott, némelyik meg is semmisült.

Terepbejárás

A fotózáskor tapasztalt jelenségek ellenőrzésére, helyszíni szemléjére általában tavasszal és késő ősszel végeztem terepbejárásokat: Az erődítésekben leleteket gyűjtöttem, felszíni fotókat készítettem; a tervezett geodéziai felmérések lehetőségeit mérlegeltem, illetve ellenőriztem a régi felméréseket.

Felmérés - rajzolás

Jelenlegi ismereteim szerint a megyében 93 őskori és középkori vár van, közülük 46 őskori, 35 Árpád-kori és késő középkori, 12 bizonytalan korú és rendeltetésű. Az É-i rész (MRT 1-3. köt.) erődítéseinek felmérései korábban nagyrészt már elkészültek (elsősorban Virágh Dénesnek, valamint Sándorfi Györgynek köszönhetően), a déli területeken (főleg a Tápió-mentén) korábban csupán 1-2 felmérés készült. A hagyományos felméréseket digitalizáltuk, és egységes technikával, jelkulccsal láttuk el őket. A már nagyon lekopott erődítések felméréseit összehoztuk a merőleges szögben készült légi felvételekkel: ezáltal egyértelműen látható az egykori sánc és árok is.

2005-2009 között összesen 20 db geodéziai felmérést készítettünk el, egyrészt a már ismert, de még fel nem mért, másrészt az újonnan felfedezett várakról (közülük 13 őskori és 7 Árpád-kori, illetve késő középkori). A felméréseket szükség esetén a légi felvételekkel is összedolgoztuk.

Ásatás

Szondázó ásatást végeztem Domony-temető területén. A Galga-parton emelkedő dombvonulaton található az árokkal övezett “kisvár”. A korábbi terepbejárásokból ismert, hogy a vár területéről és környékéről bronzkori és 13. századi leletek kerültek elő. Miután a vár melletti TSZ épületeit lebontották, az egész környék elbozótosodott. A szondázó ásatással a vár korát szerettem volna pontosítani, valamint az erődítés szerkezetét tisztázni. Sajnos, a kb. 30 m átmérőjű védett terület mára már oly mértékben lepusztult, hogy Árpád-kori rétegek már nincsenek, csupán néhány bronzkori gödör alsó része figyelhető meg. Tisztázódott viszont a “V”-alakú sáncárok mérete: mélysége (a jelenlegi felszíntől) 330 cm, szélessége 11 m.

Irodalmi és adattári adatgyűjtés

A futamidő alatt folyamatosan végeztem az irodalmi és adattári anyaggyűjtést; valamint a szakirodalmi anyag, a régebbi várfelmérések és a régi szakirodalmi anyag digitalizálását.

Beruházás

2006-ban a beruházási keretből vásároltam a Nikon D2X típusú digitális fényképezőgépet. A 14 Mpixeles fényképezőgép összekapcsolható egy GPS-sel, így az minden exponálásnál rögzíti a koordinátát. Ennek köszönhetően gyorsabban, pontosabban lokalizálható egy-egy lefényképezett lelőhely.

Előadás

A Pest megyei várak kutatásáról több alkalommal tartottam előadást:

- Visegrádi Középkori és kora újkori régészeti konferencia: „A légi fotózás szerepe a középkori régészetben” címmel (2006). A konferenciakötet várhatóan 2010 tavaszán jelenik meg.

- Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola történész – régésztechnikus hallgatóinak előadások a topográfiairól, földvárakról, légi fotózásról. (2006)

- Előadás a földvárak légi fotózásáról az ICOMOS-klubban. (2006)

Elkészült kéziratok

A légi fotózás szerepe a középkori régészetben. (18 oldal, 18 kép) In: Középkori és kora újkori régészeti kutatások Magyarországon (munkacím). Megjelenés előtt.

A Régész Szövetség tervezett Kézikönyve számára elkészítettem Légi fényképezés c. cikkemet. (14 oldal, 19 kép).

Miután az őskori és a középkori várakat is felderítettem, felmértem, a feldolgozás során kiváló lehetőség nyílik összehasonlításukra is. Az itteni tapasztalatokat fel lehet majd használni más – hasonló földrajzi adottságú – területeken is. A két korszak erődítéseinek összevetésén túl az Árpád-kori várak ásatásainak tanulságai előbbre vihetik a korszak várkutatását is. Segítenek a korhatározásban, valamint az okleveles adatok és a terepi tapasztalatok összevetésében.

Pest megye várainak teljes körű feldolgozását monografikus formában szeretném közölni: ebben az őskori és középkori várak ismertetésén túl szeretném közzétenni a geodéziai felméréseket, felszíni- és légi felvételeket, valamint a legjellemzőbb leletanyagot is. Az értékelésben bemutatom a történeti háttérrel, az egyes korszakok vártípusait, kapcsolatukat a birtokviszonyokkal, földrajzi adottságokkal; kitekintéssel Magyarország és a környező országok hasonló korú váraira.